

УДК 343.8

Денисова Тетяна

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ І ЙОГО ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ

Проведено аналіз процесів, котрі відбуваються у сфері індивідуального і суспільного світогляду, змін у ставленні громадян до права як соціального регулятора, чинників, що сприяють розповсюдженню нігілізму і можливих наслідків змін суспільства і окремих громадян. Відзначено, що нігілістичні прояви є не тільки факторами, що змінюють правосвідомість населення, а і детермінантами злочинності. Вбачається потреба глибокого переосмислення підходів до формування правосвідомості суспільства. Вказано, що одними з основних напрямків є відновлення втрачених ціннісних орієнтацій, мінімізація впливу правового нігілізму шляхом формування, систематизації законодавства, усунення колізій, встановлення контролю та прозорості механізму його функціонування.

Ключові слова: право, суспільство, нігілізм, злочинність.

The analysis of the processes taking place in the field of individual and public worldview, changes in the attitude of citizens to law as a social regulator, factors contributing to the spread of nihilism and the possible consequences of changes in society and individual citizens. It is noted that nihilistic manifestations are not only factors that change the legal consciousness of the population, but also determinants of crime. It seems necessary to deeply rethink the approaches to the formation and change of the legal consciousness of society. It is indicated that one of the main areas is the restoration of lost value orientations, minimizing the influence of legal nihilism, through the formation, systematization of legislation, eliminating conflicts, establishing control and transparency in the mechanism of its functioning.

Key words: law, society, nihilism, crime.

Проведен анализ процессов, происходящих в сфере индивидуального и общественного мировоззрения, изменений в отношении граждан к праву как социальному регулятору, факторов, способствующих распространению нигилизма и возможных последствий изменений общества и отдельных граждан. Отмечено, что нигилистические проявления являются не только факторами, изменяющими правосознание населения, а и детерминантами преступности. Обращено внимание на необходимость глубокого переосмысления подходов к формированию и изменению правосознания общества. Указано, что одними из основных направлений являются восстановление утраченных ценностных ориентаций, минимизация влияния правового нигилизма, путем формирования, систематизации законодательства, устранения коллизий, установления контроля и прозрачности механизма его функционирования.

Ключевые слова: право, общество, нигилизм, преступность.

Вступ. Криза соціальних цінностей і пов'язаний з цим стан соціальної та психологічної аномії суспільства є закономірністю періоду його трансформації. Загальновідомо, що людина формується та соціалізується під впливом певних моральних, культурних, правових цінностей, традицій, норм і звичаїв, що виступають набором життєвих сенсів суб'єкта, які визначають цілі і засоби його життєдіяльності. Незважаючи на те, що Україна обрала демократичний розвиток, котрий ґрунтується на принципах законності, гуманізму, справедливості, у сьогоденньому суспільстві все частіше спостерігаються нігілістичні настрої.

Останнім часом з кризовими проблемами, що у подальшому спонукають до нігілістичних настроїв, стикаються люди більш старшого покоління. Це стосується не тільки політичних, економічних і соціальних питань, а і загального стану особи, яка почувається невпевнено, а хиткість ситуації та зневіра в існуючих цінностях породжують проблеми «зайвої людини». Проте, це питання сьогодні є вельми актуальним для молоді, оскільки будь-яка молода людина переживає цю кризу, а суспільство і держава із офіційно-правовими засобами часто не в змозі допомогти адекватно і соціалізовано вийти із цього глухого кута. Саме тому «на допомогу» приходять антисоціальні цінності, які пропонують власну ціннісну альтернативу соціальному лицемірству і

фіктивним цілям, що часто ставляться ідеологічною пропагандою та масовою культурою перед молодого людиною.

Треба вказати, що це стосується не тільки пересічних громадян, а й правосвідомої частки населення, у т.ч. законодавців, науковців-правників, працівників правоохоронних органів. Більш того, має місце еkleктика стосовно застосування ідей природного права, догматичних підходів тощо. Так, неодноразово застерігає О.М. Костенко, сьогодні державна влада знаходиться у кризовому стані і свідчень цьому багато. Наприклад, в умовах пандемії вона приймає багато рішень, законність яких є досить сумнівною. Таку думку підтримують й інші правники, зокрема, О.А. Мартиненко, Є.В. Полянський, М.І. Хавронюк та ін. Можна додати, якщо законодавець та інші представники влади нехтують правом, то й у суспільстві нігілістичні прояви усе частіше захоплюють «нові рубежі», а іноді й стають нормою життя.

У зв'язку з цим виникає необхідність детального аналізу процесів, що відбуваються в сфері індивідуального і суспільного світогляду, змін у ставленні громадян до права як соціального регулятора, чинників і можливих наслідків цих змін. Зокрема, знову актуальність набувають дослідження правового нігілізму як специфічної форми ставлення до права, як елемента деформованого типу правової культури, як світоглядного витоку і підстави неправових соціальних практик.

Виклад основного матеріалу. Феномен і закономірності прояву нігілізму завжди цікавили філософів і соціологів, психологів і психіатрів, громадських діячів і представників юридичної науки. Особливо якщо мова йде про право, механізми правового регулювання, правової культури і нігілізму, як однієї з форм деформації правосвідомості суспільства.

Безумовно, нігілізм не виник сам по собі, його витоки мають давню історію. Досить згадати вислови філософів, і стає зрозумілим багатовікова живучість нігілістичних традицій: Г. Гегель, І. Кант, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, Й. Фіхте, М. Фуко, Ф. Якобі та ін. Так, Ф. Ніцше висуває філософську позицію так званої «нової моралі», основаної на вільному прийнятті цінностей життя. За логікою Ф. Ніцше, метою нігілізму є повернення людям мужності з їх природними інстинктами.

Нігілізм (від лат. *nihil* – «ніщо») являє собою світоглядну позицію, що у ширшому значенні полягає у ставленні до будь-якої речі або людини як до ніщо, а у вузькому значенні – у запереченні існування об'єктивної основи для визнання, моралі або суспільного порядку [1, с. 429]. Крайньою негативною формою нігілізму є жага до тотальної руйнації. Менш радикальною, але від цього не менш шкідливою, є руйнація суспільної моралі, скасування або

знецінення певного боку реальності, з метою піднесення інших ціннісних орієнтирів.

Вчені-юристи, використовуючи філософські закони та категорії, сформулювали власне розуміння правового нігілізму, що полягає у негативному ставленні до права, зневаги до закону, деформації правосвідомості й правової культури. Правовий нігілізм – це сформоване на державному та побутовому рівнях підсвідоме заперечення значущості права, законів в соціальному житті і житті конкретного індивіда [2, с. 674].

Як відомо, правові (юридичні) норми складають основу правового регулювання. Вони як би «запускають» механізм правового регулювання: правові відносини (суб'єктивні права і юридичні обов'язки) і акти реалізації прав і обов'язків, відповідно до яких, як підкреслював С. С. Алексєєв «настає запрограмований в позитивному праві результат в житті суспільства, фактично вирішується життєва ситуація» [3, с. 319]. На жаль, протягом тривалого часу формувалося нігілістичне ставлення до правових норм, які часто приймалися на догоду владі і втілювалися в життя з порушенням принципів справедливості, свободи і рівності. Таким чином, правовий нігілізм – це не тільки вид ставлення до права і законодавства, але і світоглядне явище, що вимагає соціально-філософського та історико-культурологічного вивчення в більш широкому контексті. Доцільно ще раз наголосити на тому, що правовий нігілізм змінює світогляд людини, її правосвідомість, в результаті чого неправові форми соціальної поведінки стають нормою і тим самим детермінують злочинність.

Варто пригадати, що правосвідомість є формою суспільної свідомості, яка відображає ставлення суспільства (групи чи окремої людини) до визнання тих чи інших дій суспільно небезпечними і злочинними, формування кримінально-правових санкцій за їх вчинення, призначення певних видів і меж покарання та правильного його застосування і відбування. Тобто, формування законодавства, його вдосконалення та реалізація, проходить під впливом правових поглядів суспільства, яке зацікавлено в призупиненні темпів зростання злочинності, зменшенні її рівня, особливо тяжких та тяжких злочинів. Крім того, правосвідомість – це відображення на рівні суспільної, масової або індивідуальної свідомості у вигляді понять, поглядів, почуттів існуючого (об'єктивного) або бажаного (суб'єктивного) юридичного права [4, с. 391; 5, с. 49]. Змінення світогляду людини нівелює її правосвідомість, результатом чого, як зазначалось, неправові форми соціальної поведінки стають нормою.

Сьогодні нігілістичні настрої охоплюють значне коло населення. І цьому є свої причини. Однією з причин може бути видання суперечливих, паралельних або навіть взаємовиключних правових актів, що нейтралізують один одного, і

вказують на їх непотрібність, а то і відкриту шкоду. Нерідко підзаконні акти стають «надзаконними» (прикладом можуть бути розпорядження, постанови, відомчі документи та ін.). Більш того, коли юридичні норми, прийняті у великій кількості, не взаємодіють між собою і погано синхронізуються, виникають гострі колізії права. Усе зазначене веде до масового недотримання або невиконання правових норм. Окремі посадові особи, державні органи, громадські організації, громадяни, просто не співвідносять свою поведінку з вимогами правових норм, прагнуть жити і діяти за «своїми правилами». Як результат – деформація правосвідомості, відсутність належної правової культури, втрата ціннісних орієнтацій.

Ще більш вразливим є втрата громадянами навіть мінімальної довіри до органів державної влади через їх нехтування законами і нормами моралі. В результаті громадяни втрачають інтерес до діяльності органів влади, не бажають брати участь в їх формуванні або ставляться до цього формально як до «профанації». Відповідно, легітимність таких органів стає сумнівною, а їх діяльність викликає гостре бажання порушувати встановлені заборони. Вкрай негативним результатом цього може стати поява територій повного панування неповаги до прав людини, невіра в дію законів держави, встановлення «територій автоматного права», де більшість питань вирішується не силою закону, а на користь закону сили. На жаль, ми можемо спостерігати подібні приклади.

Право є частиною найвищих цінностей суспільства. Не випадково право людини І. Кант називав священним і кожен правознавець знає його основні положення про те, що право – найсвятіше, що є у Бога на землі [6, с. 383]. Однак правовий вакуум, знецінення моральних і духовних цінностей, провокує втрату довіри людей. Коли ми втрачаємо довіру один до одного, суспільство розпадається на незначні, часом ворожі групи, а це унеможлиблює громадянську солідарність, ефективну демократію, добросусідські відносини. У відповідь отримуємо міжнаціональні конфлікти, релігійну ворожнечу, протиріччя в економічній сфері, відсутність стабільності нормативно-ціннісної системи й інші чинники, котрі також є детермінантами злочинності.

Як зазначалося, у XXI ст. правовий нігілізм ще більше укорінився у суспільній свідомості українських громадян, чому сприяють глибинні причини нігілістичного ставлення до права, відсутність сприйняття його як соціальної цінності. Але необхідно констатувати те, що сьогодні межі правового нігілізму мають нові яскраві акценти, серед яких можна назвати, як видається, найбільш значущі. Наприклад, конфронтаційно-агресивний, демонстративний, войовничий, характер, не контрольованість владою суспільних процесів і

схвалення насильства «владою натовпу», як підкреслює О. М. Бандурка, породжують безладдя і несуть руйнівні наслідки. Зміна ціннісних орієнтацій виражається не тільки в «крикливих голосах», новими атрибутами є біти, залізні пруті, бочки, автомобільні шини, «коктейлі Молотова», холодна і вогнепальна зброя [7, с. 3]. Загалом, негативний комплексний вплив правового нігілізму на суспільно-державні відносини руйнує соціально-правові зв'язки, котрі з'єднують індивіда і громадянське суспільство з державою, що ставить правове становище і захищеність людини в залежність від характеру його відносин з представниками влади.

Можна відзначити такі сучасні особливості правового нігілізму українців, як масовість, тобто поширеність не тільки серед окремих громадян, соціальних і професійних груп, а й в офіційних державних структурах, законодавчих, виконавчих і правоохоронних ешелонах влади. Це несе з собою різноманіття форм деструктивних проявів, у т.ч. і кримінальної спрямованості. Крім того, варто акцентувати увагу на зміні ментальності громадян України (особливо молоді), що знаходить вираз у нерозвиненості правового обов'язку й інших споріднених почуттів, низькому рівні політичної і юридичної культури, відсутності міцних традицій поваги до закону і законослухняності. Іноді видається, що хтось свідомо витравлює у громадян повагу, доброзичливість, гостинність, прагнення вирішувати справи за законом, діяти у відповідності з позитивними українськими традиціями. Натомість, в основу покладається зневага і невіра в значимість правових цінностей, що домінують у цивілізованому світі.

Втрата ціннісних орієнтацій може мати опозиційну, релігійну спрямованість, регіонально-національне забарвлення, що як підкреслювалося, створює потужний руйнівний процес. Окремо треба відзначити зростаючу секуляризацію, тобто падіння ролі релігії в житті суспільства. Як відомо, релігійна основа має значну мотиваційну силу в збереженні традицій, етичних засад суспільства, виступає фактором, що стримує злочинність. На превеликий жаль, в ході створення нової системи, зміни способу життя релігія втрачає свій потенціал, особливо якщо в неї втручаються політичні сили.

Нарешті, найпоширеніша і найнебезпечніша форма правового нігілізму проявляється шляхом порушення прав людини, таких як право на життя, здоров'я, честь, гідність, свободу. Адже слабка правова захищеність особистості підриває віру до закону, в здатність держави забезпечити захист, охорону, порядок і спокій у суспільстві. За таких умов мінімізується і захист людей від злочинних посягань, що спонукає до власного накопичення зброї, інших приладів для самозахисту.

Необізнаність людей про свої права і конституційні обов'язки призводить до того, що людина не вміє і не знає, як правильно себе вести в тій чи іншій ситуації. Коли це поєднується з випадками порушення законності представниками правоохоронних органів, бездіяльністю влади, то зневага до закону досягає максимуму, що провокує самосуд, масові непокори, про що інформують представники ЗМІ.

Доведено, що злочинність не зникала, не зникає й не зникне як явище, що цілком зрозуміло, як і поява її нових форм. Це свідчить про те, що жоден з методів її запобігання не є єдиним і абсолютно дієвим. Правові заборони, впровадження жорстоких санкцій або гуманних заходів політичного, економічного, ідеологічного (іноді навіть релігійного) характеру, інші запобіжні заходи та цікаві ідеї мінімізації злочинності висловлюються вченими, політиками та громадськими діячами всього світу. Але той факт, що необхідно вести боротьбу зі злочинністю, є беззаперечним. Одними з основних напрямків є відновлення втрачених ціннісних орієнтацій, мінімізація впливу правового нігілізму, в т.ч. шляхом формування, систематизації законодавства, усунення колізій, встановлення контролю та прозорості механізму його функціонування.

Висновки. На закінчення хотілося б відзначити наступне:

1. Сьогодні існує безліч різних форм прояву нігілізму і сфер його поширення. Його оновлені форми ведуть до втрати людиною і суспільством ціннісних орієнтацій, сприяють поширенню деструктивних настроїв і є одним із чинників, що детермінує злочинність. Правовий нігілізм відображає не тільки недовіру, зневагу й невіру в значимість правових цінностей, що домінують у суспільстві, загальне нігілістичне ставлення до державного апарату. На рівні соціальних дій правовий нігілізм проявляється у свідомій відмові громадян від правослухняної поведінки, ігноруванні виконання норм права, визначених державою.

2. Держава, інститути громадянського суспільства та окремі громадяни – це єдиний механізм, діяльність якого має бути спрямована на створення умов для реалізації потреб і інтересів кожної людини, захисту їх прав і свобод. Зміни, які сьогодні переживає наш народ, стосуються, насамперед, свідомості людей, яка реалізується через участь у політичному, соціально-економічному і громадському житті держави та суспільства. Така участь повинна відбуватися за всіма напрямками: від залучення населення країни до виборчого процесу, як правило, у статусі виборців, до активної праці і обговорення курсу держави та інших потреб суспільства. Людство повинно знайти для свого подальшого удосконалення оптимальні позитивні відправні позиції, позбутися ненависті, ворожнечі, синдрому переслідування, йти від шляху руйнації до шляху

розбудови. У цьому зв'язку цілком очевидним вбачається потреба глибокого переосмислення підходів до формування й зміни правосвідомості суспільства.

3. Найбільш ефективними шляхами подолання правового нігілізму, як видається, є: систематизація законодавства, його оптимізація, усунення колізій і, відповідно, підвищення його ефективності; посилення контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, в т.ч. правоохоронних органів; вдосконалення системи державного управління, забезпечення його відкритості і прозорості; реформування системи освіти з метою підвищення правової грамотності, правової культури та правової самосвідомості.

4. Як видається, у сьогодишніх реаліях виникла нагальна потреба у кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих дослідженнях, присвячених вивченню проявів нігілізму загалом та, зокрема, правового нігілізму у суспільстві. Протягом такої роботи варто звернути увагу на виявлення соціокультурних чинників формування правового нігілізму в суспільній свідомості українських громадян, особливо їх новітніх форм, що відбивають не тільки недовіру до права, а й антидержавні і антибюрократичні, соціокультурні установки, показати залежність правового нігілізму від характеру відносин громадянського суспільства і держави, визначити прояви правового нігілізму у кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих відносинах, а також окреслити шляхи подолання правового нігілізму в суспільній свідомості громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. Санкт-Петербург : Издательство Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2006. 1093 с.
2. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. Изд. 5-е, доп. и перераб. / под ред. М.Ю Тихомирова. Москва : Издательство Тихомирова М. Ю., 2007. 971 с.
3. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. Москва : Издательство НОРМА, 2001. 752 с.
4. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т.5: П-С. 736 с.
6. Алексеев С. С. Собрание сочинений. В 10 т. [+ Справоч. том]. Том 9: Публицистика. Москва: Статут, 2010. 504 с.
7. Бандурка А. М. Власть толпы / А. М. Бандурка. Харьков : Золотая миля, 2017. 312 с.